10. Ilin V. Prefiksy v suchasnii ukrainskii movi. Kyiv,1953. 164 s.

11. Kovalyk I. I. Mnohokratni diieslova v ukrainskii movi v porivnianni z inshymy slovianskymy movamy : dys…kand. filol. nauk. Lviv., 1949. 190 s.

12. Pavskiy G. Filologicheskie nablyudeniya nad sostavom russkogo yazyka protoiereya G. Pavskogo. Rassuzhdenie trete. O glagole. Spb., 1850. 239 s.

13. Popenko O. M. Funktsionalno-semantychna katehoriia intensyvnosti dii : avtoref. dys. … kand. filol. nauk: 10.02.01 «Ukrainska mova». Kyiv, 2005. 21 s.

14. Potebnya A. A. Iz zapisok po russkoy grammatike. T. 3. Moskva, 1968. 551 s.

15. Pliushch M. Ya. Hramatyka ukrainskoi movy: U 2 ch. Ch. I. Morfemika. Slovotvir. Morfolohiia: navch. pidr. Kyiv, 2005. 286 s.

16. Roshchina L. M. Sposoby vyrazheniya povtoryaemosti deystviya v sovremennom russkom yazyke : avtoref. diss. ... kand. filol. nauk. Tashkent, 1977. 24 s.

17. Rusanivskyi V. M. Prefiksalnyi slovotvir / Slovotvir suchasnoi ukrainskoi movy. Kyiv, 1979. S. 228–284.

18. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. URL: http://sum.in.ua/s/ghryzty. (data zvernennia: 13.05.2019).

19. Sokolova S. O. Prefiksalnyi slovotvir diiesliv u suchasnii ukrainskii movi. Kyiv : Nauk.dumka, 2003. 282 s.

20. Khrakovskiy V. S. Tipy grammaticheskikh opisaniy i nekotorye osobennosti funktsionalnoy gramatiki / Problemy funktsionalnoy gramatiki. / Otv. red. V. N. Yartseva. Moskva : Nauka, 1985. 198 s.

21. Shakhmatov A. A. Ocherk sovremennogo russkogo literaturnogo yazyka. Izd. 4. Moskva: Nauka, 1941. 288 s.

22. Shelyakin M. A. Kategoriya aspektualnosti ruskogo glagola. Moskva, 2008. 272 s.

Вакалюк Іванна Володимирівна, аспірантка кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Вакалюк Иванна Владимировна, аспирантка кафедры украинского языка Прикарпатського национального университета имени Василия Стефаника.

Vakaliuk Ivanna Volodymyrivna, post-graduate student of the Ukrainian Language Department at Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine).

Стаття надійшла: 22.04.2019
Статтю прийнято до друку: 29.04.2019

УДК 811.161.2’37
DOI DOI 10.31652/2521-1293-2019-28-84-93

СКЛАД І СТРУКТУРА МІКРОПОЛЯ ПРИКМЕТНИКІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ СТАВЛЕННЯ ЛЮДИНИ ДО ПРАЦІ

Оксана Клак
Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, м. Львів, вул. Городоцька, 26
e-mail: pelyhksju@ukr.net
ORCID: 0000-0001-9306-4123

У статті проаналізовано склад та структуру мікрополя прикметників сучасної української мови, об'єднаних значенням «ставлення людини до праці» як складника лексико-семантичного поля зі значенням морально-етичних характеристик особи. Виокремлено ядерну та периферійну зони мікрополя, установлено набір інтегральних та диференційних сем його конституентів, з'ясовано зв'язки та відношення між прикметниками, що входять до його складу, визначено шляхи поповнення цієї мікросистеми одиницями інших лексико-семантичних груп та полів.

Ключові слова: *лексико-семантичне поле, мікрополе, прикметник, ядерна та периферійна зони, лексико-семантичний варіант, сема.*

СОСТАВ И СТРУКТУРА МИКРОПОЛЯ ИМЕН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ СО ЗНАЧЕНИЕМ ОТНОШЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА К ТРУДУ

Оксана Клак
Львовский государственный университет внутренних дел
Украина, г. Львов, ул. Городоцкая, 26
e-mail: pelyhksju@ukr.net
ORCID: 0000-0001-9306-4123

В статье анализируется состав и структура микрополя имен прилагательных современного украинского языка, объединенных значением «отношение человека к труду», как составная часть лексико-семантического поля со значением морально-этических характеристик личности. Выделены ядерная и периферийная зоны микрополя, определен набор интегральных и дифференциальных сем его конституентов, выяснены связи и отношения между прилагательными, входящими в его состав, исследованы пути пополнения этой микросистемы единицами других лексико-семантических групп и полей.

Ключевые слова: *лексико-семантическое поле, микрополе, имя прилагательное, ядерная и периферийная зоны, лексико-семантический вариант, сема.*

THE COMPOSITION AND STRUCTURE OF THE MICROFIELD OF ADJECTIVES INDICATING THE MAN'S ATTITUDE TO WORK

Oksana Klak
Lviv State University of Internal Affairs
Horodotska Str., 26, Lviv, Ukraine
e-mail: pelyhksju@ukr.net
ORCID: 0000-0001-9306-4123

Introduction. *The cognition of the certain nation mental characteristics on the basis of language picture of the world study is an interesting direction of modern linguistic research. This interest is determined by the anthropocentric orientation of scientific research in the humanitarian sector.*

In recent years, linguists have repeatedly focused their attention on the analysis of lexemes with meaning of a person evaluation characteristics.

Purpose. *The article's purpose is to establish the composition and structure of the*

microfield of adjectives indicating the man's attitude to work, to identify the ratio of core and peripheral constituents and ways of replenishing this microsystem by the adjectives of other lexical-semantic groups.

Methods. *Descriptive, structural, techniques of functional-semantic and contextual analysis.*

Results. *Adjectives indicating a person's attitude to work or employment constitute a separate microsystem in the structure of the lexical-semantic field of adjectives of the moral and ethical characteristics of a person, which, in turn, is subdivided into subgroups with the meaning of "hard working", "diligent", "practical", "active", "smart" and antonymic to them.*

Core constituents of a microfield transmit the integral meaning of subgroups, completing it with additional semes, "works a lot / a little", "likes / does not like to work", "works fast / slowly", "has no patience and endurance", "does not show initiative".

Periphery of the microfield is formed by the units of other lexical-semantic groups that implement the corresponding semantics on the basis of secondary nominations of adjectives with the meaning of the method and sources of human existence, emotional and mental status of a man, features of attention development, and characteristics of objects due to their functional suitability.

Distant periphery includes adjectives with low frequency and limited scope of use.

Originality. *The relevance of the proposed study is conditioned by the lack of a comprehensive analysis of adjectives in the Ukrainian linguistics marking a person's attitude to work, which is an integral part of the lexical-semantic field with the meaning of the moral and ethical characteristics of a person.*

Conclusion. *The microfield of adjectives with the meaning of the man's attitude to work has a complex, branched structure, and its formation confirms the thesis of ordering and consistency of the lexical composition of the language.*

Its characteristic feature is the significant quantitative advantage of the constituents of the peripheral zone and parallelism in the development of the meanings and the filling of antonymic groups.

Key words: *lexical-semantic field, microfield, adjective, core and peripheral areas, lexical-semantic variant, seme.*

Постановка проблеми. Пізнання ментальних характеристик певного народу на основі вивчення його мовної картини світу є цікавим напрямом сучасних лінгвістичних досліджень і зумовлене антропоцентричним спрямуванням наукових розвідок у гуманітарній галузі загалом.

Упродовж останніх років мовознавці неодноразово зосереджували свою увагу на аналізі лексичного матеріалу зі значенням оцінної характеристики особи, зокрема слів на позначення ставлення її до праці, що є невід'ємною частиною морально-етичних ознак людини.

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю в сучасному українському мовознавстві комплексного аналізу прикметників на позначення одного з найважливіших аспектів діяльності людини – її ставлення до праці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Корпус лексики з відповідною семантикою був об'єктом вивчення на матеріалі російської (Л. Банкова, Т. Гоннова), англійської (О. Благодарна), польської (І. Мирошніченко), німецької (Р. Карімова, Р. Мельник, А. Приходько, Г. Приходько), української (зокрема, на прикладі паремій) (М. Колечко, О. Куцик) мов. Проте на часі є виокремлення й аналіз українських ад'єктивів, об'єднаних інваріантним значенням «ставлення людини до праці».

Метою статті є здійснення структурно-семантичного аналізу мікрополя прикметників зі значенням ставлення людини до праці. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання

таких **завдань**: встановити склад мікрополя ад'єктивів на позначення ставлення людини до праці, з'ясувати його внутрішню структуру, проаналізувати співвідношення ядерних та периферійних конституентів та шляхи поповнення цієї мікросистеми ад'єктивами інших лексико-семантичних груп та полів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ставлення особи до праці, тобто до діяльності, що потребує фізичної або розумової енергії та має своїм призначенням створення матеріальних і духовних цінностей, є однією з визначальних рис характеру людини. Вона виявляється в повазі, любові до праці, у здатності відчувати потребу трудитися, виявляючи своє завзяття, активність, ініціативу, умінні точно, акуратно, уважно виконувати поставлені завдання або ж у зневазі до праці, недбалості, небажанні трудитися.

Ад'єктивні слова на позначення ставлення людини до праці, трудової діяльності формують окрему мікросистему в структурі лексико-семантичного поля прикметників морально-етичної характеристики особи, яка, зі свого боку, членується на підгрупи зі значеннями *«працьовитий», «старанний», «хазяйновитий», «активний», «спритний»* та антонімічними їм.

Інваріантне значення позитивного ставлення до праці ідентифікує синонімічний ряд прикметників з домінантою *працьовитий* (СУМ: 7, с. 523), позначаючи ознаки людини, яка багато, охоче працює й сумлінно ставиться до трудової діяльності: *працелюбний* (СУМ: 7, с. 520), *трудолюбний* (СУМ: 10, с. 296), *трудолюбивий* (СУМ: 10, с. 296), *трудівливий* (СУМ: 10, с. 293), *трудовитий* (СУМ: 10, с. 296), *роботящий* (СУМ: 8, с. 588), *беручкий* (СУМ: 1, с. 162), *беручий (розм., рідко)* (СУМ: 1, с. 162). Архісемами, які об'єднують усі лексико-семантичні варіанти (далі – ЛСВ) в один синонімічний ряд, є «який сумлінно ставиться до праці» і «який багато працює». Інші семи диференціюють значення синонімів: «який любить працювати» (*трудолюбний*, *трудолюбивий*, *працелюбний*), «який виконує роботу швидко» (*беручкий*) [1, с. 17]. Наприклад: *От я й вийшла до вас, любко: еге, пустіть свою Настю до Гната, він чоловік тихий, трудовитий…* (М. Коцюбинський); *Про вірменів пише з великою симпатією, як про народ розумний і працелюбний* (Л. Костенко); *Був* [Кобрик – О. К.] *дуже беручкий і докучливий, людям спокою не давав; мучив їх, щоб догодити партії* (В. Барка).

Периферію аналізованої мікрогрупи становлять одиниці, які реалізують відповідну семантику на основі вторинної номінації прикметникових слів зі значенням:

а) ***відношення до поняття, названого твірною основою,*** – *трудовий* (СУМ: 10, с. 296): *Грай, бандуро! Згадай командира Олександра Яковича, увесь його рід трудовий, усіх його знайомих по шаблі й по коню!* (СУМ: 10, с. 296);

б) ***способу та джерел існування людини*** («яка працює, живе своєю працею») – *робочий* (СУМ: 7, с. 588), *трудящий* (СУМ: 10, с. 297). У семантичній структурі останнього значення *«працьовитий»* сучасними лексикографічними джерелами фіксується як вторинне, проте генетично воно було, очевидно, прямим, про що свідчить його тлумачення в Словнику Б. Грінченка: *трудящий* – 1) трудячий, трудолюбивый; 2) трудовой, заработанный трудомъ (СГ: 4, с. 289). *Раз в Онисії Степанівни найнялась здорова та робоча дівка з Богуслава, Маруся* (І. Нечуй-Левицький);

в) ***емоційно-психічного стану людини, рис її вдачі*** – *товкущий* (СУМ: 10, с. 165): *Товкуща жінка … лишилася одна з дочкою, і сама хазяйнує не гірше чоловіка* (СУМ: 10, с. 165).

Крайню периферію становлять лексичні одиниці, марковані як застарілі (*робітний* (СУМ: 8, с. 585), *ручий* (СУМ: 8, с. 917) чи як діалектні (*робучий* (СУМ: 8, с. 589): *Тихий і робітний Дмитрик … пантрував коров'ячі ясла та жолоби, не випускаючи з рук вила, лопату чи щітку*

для чищення худоби (М. Матіос).

До ядра опозиційної групи зі значенням «який не любить щось робити, уникає праці, не працює» належать ад'єктиви *ледачий* (СУМ: 4, с. 467), *лінивий* (СУМ: 4, с. 516), *ледащий* (СУМ: 4, с. 467). Наявність однакових семантичних компонентів, на думку В. Бездітко, проте, не дає підстав стверджувати про їхню повну синонімію. Відмінності виявляються в словотвірній потенції прикметникових основ щодо творення іменників – назв суб'єкта ознаки – *ледачий* → *ледар*, *ледащо* (хоча можливий *лінивий – лінивець*) – та способі перекладу ознаки прикметників російською мовою, пор. *лінивий – «ленивый»*; *ледачий*, *ледар – «бездельник»*. Останній (*лінивий*) має відтінок стану особи, яка нічого не робить, негативно ставиться до праці [1, с. 19]. *Геть вези перед очей ледащу* [Марусю – О. К.], *А то я й тебе укупі з нею Прожену із хати…* (Б. Грінченко); *Правда, це буває негусто, що Даруся ходить по селі княжною. Хоч вона й не лінива, але надоїдливою бути не сміє* (М. Матіос).

Семантична структура прикметників *ледачкуватий (розм.)* (СУМ: 4, с. 467), *ледаркуватий (розм.)* (СУМ: 4, с. 466), *лінькуватий* (*лінкуватий*) *(розм.)* (СУМ: 4, с. 519), *ледаченький (розм.)* (СУМ: 4, с. 467), *лінивенький (розм.)* (СУМ: 4, с. 516), які виявляють значення неповноти вияву ознаки, ускладнена семою «трохи» («мало»): *О, це зовсім не той лінькуватий і великодушний співбесідник, що так розважав був Андрія, відібравши його від некурящих блощиць* (І. Багряний).

Периферію аналізованої мікропарадигми з домінантою *ледачий* формує прикметник *неробочий*, основний ЛСВ якого експлікує значення «не призначений для роботи, вільний від роботи; у який не працюють (про час)» (СУМ: 5, с. 376), а вторинний характеризує людину, яка не хоче працювати, а також прикметник *леда-який* (СУМ: 4, с. 467), уживання якого територіально обмежене.

Як свідчать сучасні лексикографічні джерела, синонімічний ряд зі значенням «який не любить працювати, уникає праці» є менш наповненим, ніж антонімічний йому, частина лексем, зафіксованих Словником Б. Грінченка, вийшли з активного вжитку, зокрема: *бездільний* (СГ: 1, с. 39), *завалькуватий* (СГ: 2, с. 11), *байталуватий* (від *байтало* – неработящій человѣкъ, без дѣла болтающійся») (СГ: 1, с. 22).

Семантично близьким до *лінивий*, *ледачий*, *ледащий* є прикметник *дармоїдствуючий (знев.)* (СУМ: 2, с. 212) у значенні «який живе на чужий кошт, чужою працею як нероба» і протиставляється ЛСВ-1 ад'єктивів *трудящий, робочий* «який багато працює й живе зі своєї праці».

Семантику «який охоче береться за роботу, виявляє особливу схильність до неї» маніфестують прикметники *охочий* (СУМ: 5, с. 826), *запопадливий* (СУМ: 3, с. 273), *беручкий (розм.)* (СУМ: 1, с. 162), *беркий (розм.)* (СУМ: 1, с. 161), *беручий (розм.)* (СУМ: 1, с. 162), *запопадний* (СУМ: 3, с. 273), *хапкий (розм.)* (СУМ: 11, с. 22) номінативними чи номінативно-вивідними значеннями, прикметники *липкий* (СУМ: 4, с. 488), *голінний (розм.)* (СУМ: 2, с. 108), *хваткий (розм.)* (СУМ: 11, с. 35), *чіпкий (розм.)* (СУМ: 11, с. 341) у вторинній номінації (первинні ЛСВ стосуються позначення фізичних властивостей людини (*хваткий*, *чіпкий*), предметів (*липкий*); емоційно-психологічного стану людини (*голінний*)) та лексичні одиниці, марковані як застарілі (*ручий* (СУМ: 8, с. 917)) чи як діалектні (*падкий* (СУМ: 6, с. 13), *падковитий* (СУМ: 6, с. 13), *вабкий* (СУМ: 1, с. 273), *загарливий* (СУМ: 3, с. 71). Синтаксичними умовами реалізації відповідної семантики є вживання прикметників у конструкціях типу «прикметник + прийменник *до* + іменник у род. відм.», «прикметник + прийменник *на* + іменник у знах. відм.», «прикметник + інфінітив» (для прикметника *охочий*). У функції залежного компонента виступають абстрактні іменники типу *робота, діло, праця: Ілько до роботи хапкий,*

а до їжі ні (СГ); *Загарливий до роботи* (СГ); *Що не лацюга* [Порфир – О. К.], *то не лацюга… Хапкий до всякого діла, а це вже неабиякий плюс…* (О. Гончар); – *Шкода тебе, Йоську, – говорили мені не раз хлопи, – такий ти моторний хлопець і до ремесла охочий, а що з тебе буде?* (І. Франко); [Гнат: – О. К.] *Знаю! О, голінний, завзятий чоловік!* (Т. Шевченко).

Антонімічне значення «який не має бажання робити що-небудь або не має охоти до чогось» репрезентує прикметник *неохочий* (СУМ: 5, с. 351) у синтаксичній моделі «прикметник + прийменник *до* + іменник у род. відм.»: *Неохочий до праці.*

Окрему лексико-семантичну парадигму формують одиниці, ідентифіковані інтегральним значенням «який уважно, дбайливо виконує що-небудь, чесно ставиться до своїх обов'язків». Конституентами цієї мікрогрупи є прикметники *старанний* (СУМ: 9, с. 651), *сумлінний* (СУМ: 9, с. 838), *ретельний* (СУМ: 8, с. 515), *дбайливий* (СУМ: 2, с. 215), *запопадливий* (СУМ: 3, с. 273), *запопадний* (СУМ: 3, с. 273), *акуратний* (СУМ: 1, с. 31), *совісний* (СУМ: 9, с. 435), *добросовісний* (СУМ: 2, с. 325) та елементи периферійної зони, які актуалізують інтегральне значення групи на основі метафоричного переосмислення: «особливості розвитку уваги» → «ставлення до обов'язків, роботи» (*пильний* (СУМ: 6, с. 354), *пильновитий* (СУМ: 6, с. 355); «характеристика предметів, їх утилітарна оцінка» → «ставлення до праці» (*справний* (СУМ: 9, с. 594) Наприклад: *Старанний учень*; *Добросовісний робітник*; *Лесиха була й справді жінка дуже господарна та запопадлива* (І. Франко); *Батько, пильний і тямучий робітник, любив кпити собі з дармоїдів та фушерів, з роззяв та галапасів* (І. Франко); *Все* [пан – О. К.] *вас так хвалить і каже: «Понад Івоніку нема в селі нікого, такий добрий та ретельний!» – як же не може вам тут допомогти?* (О. Кобилянська).

Додатковою семою ступеня вияву ознаки («дуже») ускладнена семантична структура прикметників *ревний* (СУМ: 8, с. 472), *рвійний* (СУМ: 8, с. 463), *ретивий (розм.)* (СУМ: 8, с. 516) (останній з негативним конотативним компонентом, вираженим семою «занадто») та ад'єктива *ревнивий (книжн.)* (СУМ: 8, с. 472) у вторинній номінації: *Стожильний морський вовк, ревний хранитель чистоти традицій, буде для них постаттю малореальною…* (О. Гончар).

Прикметники *скрупульозний* (СУМ: 9, с. 325), *педантичний* (СУМ: 6, с. 103) маніфестують значення «який дотримується особливої, абсолютної точності, дуже чіткий у детальному опрацюванні чогось, часто аж до надмірної дріб'язковості»: *Військова кафедра. Це та кімната, де їх стільки муштровано керівником кафедри, прискіпливим та педантичним майором…* (О. Гончар); *Пан Ніколас Піро, наш педантичний розпорядник, не любить, коли хтось із покоївок запізнюється* (І. Роздобудько).

Крайню периферію мікропарадигми з домінантою *старанний* становить прикметник *дбалий* (СУМ: 2, с. 215), позначений відтінком розмовності, та діалектизми *дбайний* (СУМ: 2, с. 215), *упадливий* (СУМ: 10, с. 454), *падковитий* (СУМ: 6, с. 13), *пазовитий* (СУМ: 6, с. 15), *загарливий* (СУМ: 3, с. 71), *старливий* (СУМ: 9, с. 658), *старовливий* (СУМ: 9, с. 659).

Опозиційну групу до ряду з інтегральним значенням *«старанний»* становлять прикметники, які об'єднані семантикою «який ставиться до своїх обов'язків байдуже, без належної уваги, ретельності, старанності» (*недбалий* (СУМ: 5, с. 282), *недбайливий* (СУМ: 5, с. 282), «який ставиться до своїх обов'язків нечесно і несумлінно» (*несумлінний* (СУМ: 5, с. 392), *недобросовісний* (СУМ: 5, с. 287)), «який не виявляє старанності через відсутність витримки й терпіння» (*невсидливий* (СУМ: 5, с. 272): *Здивувався собі князь та і каже: – То все добре, але ж того мало: Може, й справді та дівчина гарна, Але ж, може, вона ще лінива І недбала тобі буде жінка* (Б. Грінченко); *… несумлінні працівники зацікавлені у своїх грошах, а не у твоїх знаннях* (газета «Експрес»).

Периферію мікропарадигми становлять лексеми інших ЛСП, які за певних контекстуальних умов актуалізують вторинні значення, а саме:

а) *халатний* (СУМ: 11, с. 13). Номінативне значення ад'єктива вказує на відношення до предмета, названого іменником-мотиватором, переносне ж містить оцінну семантику «недбайливий, несумлінний, неакуратний»: *Халатні працівники*;

б) *халтурний (розм.)* (СУМ: 11, с. 14). Первинне значення відносного прикметника набуває ознак якісного з семантикою «який займається халтурою», тобто «несумлінною, неакуратною роботою (переважно без знання справи, без почуття відповідальності)»: *Халтурний майстер*;

в) *несправний* (СУМ: 5, с. 388). Похідне значення прикметника пов'язане з метафоричним переосмисленням: «ознаки, властивості об'єктів, механізмів з погляду їх функціональної придатності» → «характеристика людини за її ставленням до виконуваних обов'язків, доручень»: *Він добрий син, а несправний солдат, а несправних б'ють…* (СУМ: 5, с. 388).

Людину, яка добре веде господарство, вміло керує виробництвом, виявляючи старанність, працьовитість, експлікують прикметники *хазяйновитий* (СУМ: 10, с. 9], рідко – *хазяїновитий* (СУМ: 10, с. 9), *хазяїнуватий* (СУМ: 10, с. 9), *хазяйливий* (СУМ: 10, с. 9), *господаровитий* (СУМ: 2, с. 832), *домовитий* (СУМ: 2, с. 365) та ад'єктив *статковитий* (ВТССУМ, с. 1190) на основі переносного метафорично-осмисленого вживання, закріпленого в лексичній системі української мови («характеристика інтелектуальних властивостей людини та їх вияву в діях, вчинках» → «характеристика людини за її ставленням до домашніх обов'язків, вмінням вести господарство»): *… Покотиш Чорним морем гомін волі І глянеш, як хазяїн домовитий, По своїй хаті і по своїм полі* (І. Франко); *Хазяйливий, працьовитий і, коли треба, навдивовижу хоробрий, він* [бессарабець – О. К.] *виконував свої обов'язки бездоганно* (О. Гончар); *Є-е-е, чого не вигадають люті заздрісники, коли вертається господаровитий чоловік із полювання, а підвода через усе село везе за ним убитого вепра, ведмедя або козичку* (М. Матіос).

До крайньої периферії групи зі значенням «хазяйновитий» належать лексичні одиниці з маркуванням «діалектне»: *господарний* (СУМ: 2, с. 140), *ґаздовитий* (ВТССУМ, с. 204), *ґаздівний* (СГ: 1, с. 345): *Так що молода хай тішиться, що їй дістався ґаздовитий та статечний чоловік, а не якесь помело* (М. Матіос).

Антонімічне значення «який недбало ставиться до господарювання» експлікують ад'єктиви *безгосподарний* (СУМ: 1, с. 124), *нехазяйновитий* (СУМ: 5, с. 400): *Треба було відродити колгосп, а голова попався нікчемний, нехазяйновитий* (Ю. Яновський).

Прикметники, що характеризують людину як таку, яка виявляє особливу енергію, докладає багато зусиль, старанності в якійсь діяльності, об'єднані навколо слова-домінанти *діяльний* (СУМ: 2, с. 311): *енергійний* (СУМ: 2, с. 480), *активний* (СУМ: 1, с. 29), *завзятий* (СУМ: 3, с. 47), *ініціативний* (СУМ: 4, с. 30) (з експліцитною семою «який виявляє ініціативу»): *Ще нема в селі доброго клубу, нема оркестру,… але все те буде, бо про це дбає енергійна Наталка Ковшик, голова сільради* (Остап Вишня); *– Юна юнь! Завзята, беручка, але куди з ними – пороху ще ніхто з них не нюхав* (О. Гончар); *Я знаю, що для вас нема другої від Насті. І гарна, і мудра, і діяльна* (Б. Лепкий); *Хіба він, сам активний робітник Спілки в районному масштабі, не знає, куди за такими справами потрібно звертатись?* (В. Підмогильний).

До аналізованої групи належать також лексеми інших лексико-семантичних парадигм, первинне значення яких вказує на:

а) ознаки за їх відношенням до поняття, явища, названого основою-мотиватором: *бойовий* (ВТССУМ, с. 59): *Бойова дівчина*;

б) фізичні характеристики людини – *невтомний* (СУМ: 5, с. 274), *невсипущий* (СУМ: 5, с. 272), *невтомимий (рідко)* (СУМ: 5, с. 273), *невсипний* (*неусипний*) (СУМ: 5, с. 272), *невсипучий* (СУМ: 5, с. 272): *Страшенно засмучений він* [Мирон Данилович – О. К.], – *ще таким не бачила… от, бідний наш, невсипущий робітник, всю сім'ю годує, і за що вони мучать* (В. Барка).

Сема ступеня вияву ознаки (у значеннєвій структурі компонент «*дуже*») конкретизує значення ад'єктивів *завзятущий* (СУМ: 3, с. 45); *презавзятий* (СУМ: 7, с. 532), уживання яких обмежене розмовним стилем мовлення.

Опозиційну групу формують прикметники, які характеризують людину як неактивну, бездіяльну: *пасивний* (СУМ: 6, с. 85), *неактивний* (СУМ: 5, с. 245), *бездіяльний* (СУМ: 1, с. 126), *недіяльний* (СУМ: 5, с. 285), *інертний* (СУМ: 4, с. 28), *безініціативний* (СУМ: 1, с. 130) (останні два з уточнювальним семантичним компонентом «який не виявляє ініціативи»), *неенергійний* (ССУМ: 2, с. 123), *безчинний (заст.)* (СУМ: 1, с. 153) та ад'єктив *сонний* (СУМ: 9, с. 457–458) у вторинній номінації (первинний ЛСВ його позначає людину, яка перебуває у певному стані свідомості): *Та і в тісних цензурних лещатах поет умів знайти незвичайно глибокий і щирий вираз і революційному ентузіязмови, і палючому гнівови на зрадників, і докорови інертній і байдужій масі* (М. Грушевський); – *… І видно, що люди так страшенно консервативні, пасивні* (В. Винниченко); *… Та уважай на ті смертельні труби, Які господь раз в раз нам посилає, Щоб не застав нас сонних, неготових Його призив могучий…* (І. Франко); [Наташа – О. К.:] *… Ти, Миша, ніколи не кипів!.. Миша спав і спить посеред сонних педагогів. Нудно так живій людині* (І. Карпенко-Карий).

Семантично спорідненими із групою з інваріантним значенням «старанний, дбайливий» є прикметники, що характеризують людину, яка швидко що-небудь робить, працює і це не позначається негативно на якості виконання завдань, обов'язків. Зазначену семантику ідентифікують прикметники *спритний* (СУМ: 9, с. 599), *вправний* (СУМ: 1, с. 754), *меткий* (СУМ: 4, с. 690), *моторний* (СУМ: 4, с. 812], *проворний* (СУМ: 8, с. 145), *хапкий (розм.)* (СУМ: 11, с. 22), *шпаркий* (у фразеологічній сполуці *шпаркий до діла*) (СУМ: 11, с. 516), *швидкий* (СУМ: 11, с. 429) (останні два вторинними ЛСВ), експлікуючи семи «швидкий у роботі», «вмілий»: *Найвправніші нирці не можуть сягнути дна в його* [Дніпра – О. К.] *холодних глибинах* (О. Гончар); *І тут, і там чітко, вправно працюють люди в комбінезонах, меткі, роботящі, не гаючи й миті…* (О. Гончар); – *То-то й є. А перед тобою у мене вже аж три наймички перевелося. Все якісь не швидкі, не проворні, не моторні…* (Панас Мирний); *А він сказав: – Цвіте торгівля, поки проворні греки шастають в протоки!* (Л. Костенко).

Ад'єктиви *прудкий (розм.)* (СУМ: 8, с. 359), *ловкий (розм.)* (СУМ: 4, с. 539), *гарний* (СУМ: 2, с. 34), *зручний (розм.)* (СУМ: 3, с. 718), *незабарний (розм.)* (СУМ: 5, с. 305), *зграбний* (СУМ: 3, с. 522) актуалізують значення групи шляхом метафоричного переосмислення ознак, названих первинними ЛСВ: *А сам шнур передано одному найсильнішому й найзручнішому воякові, який ішов по дасі, держачи його напоготові…* (І. Франко); *На щастя, Федько не може чути ніяких порад і щасливо добирається до берега. …Ловкий хлопчак, що й говорити* (В. Винниченко).

Крайню периферію групи становлять діалектизми *звинний* (СУМ: 3, с. 472) та *шамкий* (СУМ: 11, с. 401).

Антонімічну мікрогрупу зі значенням «який не має спритності й легкості в рухах» становлять прикметники синонімічного ряду *невмілий* (СУМ: 5, с. 268), *невправний* (СУМ: 5, с. 271), *неповороткий* (СУМ: 5, с. 357), *неповоротний* (СУМ: 5, с. 357), *вайлуватий* (СУМ: 1, с. 282). Ідентифікаторами семантики мікрогрупи в знаковій структурі слів є семи «повільний», «невмілий», актуалізація яких зумовлена причиново-наслідковим зв'язком: невмілий, тому

повільний у роботі. Для кваліфікації відповідного значення мінімального семантичного контексту часто недостатньо, необхідне звернення до усієї ситуації мовлення: *Видно, що не Панталаха працює, але якийсь партачина! Невправне вухо, невправна рука!* (І. Франко); *Усе в них* [кельнерів – О. К.] *викликало його* [Ягнича – О. К.] *досаду. То з одним свариться, то законфліктує з другим: не вміють бігати, вайлуваті, неповороткі, хіба такого він узяв би на судно?* (О. Гончар).

Цієї ж семантики набувають прикметники, основний ЛСВ яких слугує для позначення інших ознак, зокрема:

а) особливостей зовнішності людини, її фігури, тілобудови – *незграбний* (СУМ: 5, с. 315], *недоладний* (СУМ: 5, с. 293): *Плаче, крекче* [Тереня – О. К.], *кашки їй зварити нікому, подати нема кому, син незграбний, син неуважний, син тільки знає волочитись, дурні пісні складати…* (В. Винниченко); *Перед Світланою Данько вже не почував себе неотесаним і незграбним…* (О. Гончар);

б) фізичні характеристики предметів, одягу, оцінка якості, майстерності їх створення – *неоковирний* (СУМ: 5, с. 348);

в) ***утилітарних оцінок*** – *незручний* (СУМ: 5, с. 323): [Маруся – О. К.:] *…Потапе, голубчику, підбери оці черепки; я така незручна…* (М. Старицький).

Низька частотність та обмежена сфера вживання властива також ад'єктивам *розвалькуватий* (розм.) (СУМ: 8, с. 623), *тюхтіюватий* (розм.) (СУМ: 10, с. 336), *вахлакуватий* (розм.) (СУМ: 1, с. 298), *мамулуватий (знев.)* (СУМ: 4, с. 616), *хамулуватий* (розм.) (СУМ: 11, с. 16). Наприклад: *Тут, на річці, Сирота не видавався таким тюхтіюватим. Спритно підтягнув човна, одним ударом увігнав у пісок короткого ломика, прип'яв човна* (СУМ: 10, с. 336); *Він* [Воздвиженський – О. К.], *хоч і хамулуватий, і зателепуватий, але говорючий, веселий* (І. Нечуй-Левицький).

Висновки дослідження. Отже, мікрополе ад'єктивів зі значенням ставлення людини до праці поділяється на п'ять бінарних підгруп, об'єднаних значеннями «працьовитий / ледачий», «старанний / недбалий», «хазяйновитий / безгосподарний», «активний / пасивний», «спритний / невмілий». Характерною ознакою всіх їх є значна кількісна перевага конституентів периферійної зони, зокрема завдяки активним змінам семного складу, розвитку переносних значень прикметників інших лексико-семантичних полів і груп (на позначення емоційно-психічного стану людини, рис її вдачі, фізичних характеристик, ознак, властивостей об'єктів з погляду їх функційної придатності тощо). Аналіз прикметників зі значенням ставлення людини до праці засвідчив паралелізм у наповненні антонімічних груп.

Перспективним уважаємо вивчення способів та принципів номінації об'єктів, ознак дійсності, яке є специфічним для носіїв кожної мови і дає змогу з'ясувати загальні тенденції в сприйнятті та оцінці мовцями реалій, які їх оточують.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бездітко В. І. Семантична структура синонімічного ряду прикметників. *Українське мовознавство* [відп. ред. І. К. Кучеренко]. Вип. 15. Київ, 1988. С. 15–21.

2. Денисова С. П. Типологія категорій лексичної семантики. Київ : Вид-во Київського державного лінгвістичного ун-ту, 1996. 294 с.

3. Куцик О., Колечко М. Реалізація лінгвокультурного концепту «робота//работа» в українських і російських паремійних одиницях (на матеріалі збірників І. Франка «Галицько-руські народні приповідки» та В. Даля «Пословицы русского народа»). URL : http://dspu.edu.ua/filol_gum/wp-content/uploads/2016/04/2014_11.pdf (дата звернення: 07.05.2019).

4. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків : Вид. група «Основа», 2009. 191 с.

5. Мельник Р. М. Прикметники зі значенням «старанний, працьовитий» у німецькомовній картині світу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». Львів, 2007. 20 с.

6. Шипіцина Г. М. Семантичні категорії прикметників в аспекті ознак системності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова». Дніпропетровськ, 1993. 34 с.

7. Mc Nally L. Adjectives and Adverbs. Syntax, Semantics, and Discourse. Oxford : University Press, 2008. 354 p.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ПРАЦЬ

1. ВТССУМ – Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.

2. СГ – Словарь української мови: в 4 т. / [упор. з додатком власного матеріалу Борис Грінченко]. Київ : Наукова думка, 1996–1997.

3. ССУМ – Словник синонімів української мови: в 2 т. / [А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін.]. Київ : Наукова думка, 2001.

4. СУМ – Словник української мови: в 11 т. / [ред. кол. І. К. Білодід (голова) та ін.]. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

REFERENCES

1. Bezditko V. I. Semantychna struktura synonimichnoho riadu prykmetnykiv. *Ukrainske movoznavstvo* [vidp. red. I. K. Kucherenko]. Vyp. 15. Kyiv, 1988. S. 15–21.

2. Denysova S. P. Typolohiia katehorii leksychnoi semantyky. Kyiv: Vyd-vo Kyivskoho derzhavnoho linhvistychnoho un-tu, 1996. 294 s.

3. Kutsyk O., Kolechko M. Realizatsiia linhvokulturnoho kontseptu «robota//rabota» v ukrainskykh i rosiiskykh paremiinykh odynytsiakh (na materiali zbirnykiv I. Franka «Halytsko-ruski narodni prypovidky» ta V. Dalia «Poslovitsy russkogo naroda»). URL : http://dspu.edu.ua/filol_gum/wp-content/uploads/2016/04/2014_11.pdf (data zvernennia 07.05.2019).

4. Lysychenko L. A. Leksyko-semantychnyi vymir movnoi kartyny svitu. Kharkiv : Vyd. hrupa «Osnova», 2009. 191 s.

5. Melnyk R. M. Prykmetnyky zi znachenniam «starannyi, pratsovytyi» u nimetskomovnii kartyni svitu : avtoref. dys. … kandydata filol. nauk : spets. 10.02.04 «Hermanski movy». Lviv, 2007. 20 s.

6. Shypitsyna H. M. Semantychni katehorii prykmetnykiv v aspekti oznak systemnosti : avtoref. dys. … d-ra filol. nauk : spets. 10.02.02 «Rosiiska mova». Dnipropetrovsk, 1993. 34 s.

7. Mc Nally L. Adjectives and Adverbs. Syntax, Semantics, and Discourse. Oxford : University Press, 2008. 354 p.

Клак Оксана Степанівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення Львівського державного університету внутрішніх справ.

Клак Оксана Степановна, кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков и культуры профессиональной речи Львовского государственного университета внутренних дел.

Klak Oksana, Ph.D. in Philology, Associate Professor, Department of the Foreign Languages and the Culture of Professional Speech, Lviv State University of Internal Affairs.

Стаття надійшла: 11.05.2019
Статтю прийнято до друку: 17.05.2019